

MÖVZU № 8 : MƏHKƏM-ƏKOLOJİ, MƏHKƏMƏ-İQTİSAD VƏ MƏHKƏMƏ-KƏND TƏSƏRRÜFATI EKSPERTİZA SİNİFLƏRİ.

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

1. Məhkəmə-ekoloji ekspertizasının obyektləri, qrupları və vəzifələri. Məhkəmə-ekoloji ekspertizasının keçirilməsi üçün materialların hazırlanması.
2. Məhkəmə-iqtisad ekspertizasının predmeti, qrupları və vəzifələri. Məhkəmə-iqtisad ekspertizasının həll etdiyi məsələlər.
3. Məhkəmə-kənd təsərrüfatı ekspertizasının predmeti, qrupları və vəzifələri. Məhkəmə-kəndtəsərrüfatı ekspertizasının həll etdiyi məsələlər.

Ədəbiyyat:

1. Sarıcalinskaya K.Q., Cavadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B. Ə. «Məhkəmə ekspertizası». Dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
2. Sarıcalinskaya K.Q. «Kriminalistika». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 1999.
3. Rossinskayə E.R. «Sudebnayə ekspertiza v uqolovnom, qrajdanskom i arbitrajnom proüesse». Moskva, 1997.
4. Belkin R.S. «Kriminalistika». Uçebnik dlə vuzov. Moskva, 2000.
5. Averğənova T.V., Rossinskayə E.R. «Gnüiklopediyə sudebnoy gkspertizı». Moskva, 1999.
6. Cavadov F.M., Əfəndiyev E.M. «Məhkəmə ekspertizası qarşısında qoyulan sualların nümunəvi siyahısı». Bakı, 1998.
7. Rezvan S.V. «Podqotovka i naznaçenie gkespertizı po delam o zaqrəznenii atmosfernoqo vozduxə i vodoëmov». Volqoqrad, 1982.
8. Şləxov A.R. «Klassifikaüiyə sudebnıx ekspertiz i tipizaüiyə ix zadaç». Moskva, 1977.
9. Dmitrienko T.M., Çadaev S.Q. «Sudebnayə (pravovayə) buxqalteriyə». Uçebnik. Moskva.
10. Rzayev Q. «Mühasibat ucotu və audit». Dərs vəsaiti. Bakı, 2002.

GİRİŞ

Müasir dövrdə dünyada ən mürəkkəb problemlərdən biri ətraf mühitin mühafizəsi problemidir. Ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar dünyada bir sıra ictimai təşkilatlar və qurumlar fəaliyyət göstərir. Bununla əlaqədar dünya miqyasında, bir neçə dövlətlərin nümayəndələrinin iştirakı ilə seminarlar, konferensiyalar, simpoziumlar keçirilir.

Ümumiyyətlə, hər bir demokratik, inkişaf etmiş dövlətin əsas prinsiplərindən biri də ətraf mühitin mühafizəsidir. Ətraf mühitin mühafizəsi ilə dünyanın ən nüfuzlu təşkilatlarından biri olan BMT-nin fəaliyyətini xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır.

Bizim respublikamızda ətraf mühitin mühafizə ilə dövlət ekolojiya komitəsi məşğuldur. Ətraf mühitin mühafizəsi konstitusiyaya ilə təyinin edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində ətraf mühitin, suyun, atmosferin və s. çirkləndirilməsi və ya pozulması ilə bağlı məs`uliyət müəyyən edən bir neçə normalar vardır.

Ətraf mühitin pozulması ilə əlaqədar cinayət işlərinin istintaqında ekoloji ekspertizaların keçirilməsinə hər vaxt ehtiyac duyulur. Həmin ekspertiza demək olar ki, hər vaxt kompleks, yə`ni başqa növ ekspertizalarla yanaşı keçirilir. Bunlara misal olaraq məhkəmə-tibbi, məhkəmə-tibbi-radiometrik, fiziki, kimyəvi, texnoloji ekspertizalar növünü aid etmək olar. Demək istəyirəm ki, ekoloji ekspertizanın keçirilməsində bir yox, bir neçə xüsusi bilik sahələrinə müraciət etmək lazımdır.

Ekoloji ekspertizanın əsas vəzifəsi ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasını, çirkləndirilməsinin səbəblərini, çirklənməyə mə`ruz qalmış sahələri, vurulmuş maddi, mə`nəvi və fiziki zərərin ümumi miqdarını, bu əməllərin törədilməsində cavabdeh olan şəxs və onların dairəsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekoloji ekspertiza cinayət işi üzrə ən mürəkkəb istintaq hərəkətlərindən biridir. Həmin ekspertizanın düzgün təyinin edilməsi, keçirilməsi üçün materialların tam, hərtərəfli və obyektiv hazırlanması istintaqın nəticəsinə bir o qədər də müsbət tə`sir göstərir. Müasir dövrdə demək olar ki, ekoloji tədqiqatların nailiyyətlərindən bir o qədər də geniş istifadə edilmir.

Respublikamızda ümumi cinayətlərin dinamikasını götürdükdə ekoloji cinayətlər demək olar ki, onların çox cüz`i faizini təşkil edir. Bu, o demək deyil ki, bu növ cinayətlər törədilmir. Respublikamızda mövcud qanunvericiliyinin tələblərinə müvafiq olaraq biz onları aşkar etməli və törədilməsinin qarşısını almaq üçün əməli tədbirlər həyata keçirməliyik.

SUAL 1. MƏHKƏMƏ-EKOLOJİ EKSPERTİZASININ OBYEKTləri, QRUPLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ. MƏHKƏMƏ-EKOLOJİ EKSPERTİZASININ KEÇİRİLMƏSİ ÜCÜN MATERIALLARIN HAZIRLANMASI.

Ekologiya - bu, geniş yığıma malik anlayış olub kompleks xarakter daşıyır. Onun iqtisadi, texnoloci, tibbi, bioloci, inzibati təsərrüfat aspektləri mövjudur. Ekologiyanın ən geniş istiqamətlərindən biri də ekoloci ekspertizadır.

Ekoloci tədqiqatın obyektləri - havanın, suyun, torpağın, floranın, faunanın nümunələri, texniki və texnoloci prosesi tənzimləyən sənədlər ola bilər.

Ekoloci ekspertiza bir qayda olaraq kompleks xarakter daşıyır. Ekspertiza komisiyon şəkilində ekoloqlar, kimyaçılar, fiziklər, aqrotexniklər, məhkəmə-tibbi ekspertlər və başqa sahələrdə biliyə malik olan mütəxəssislər tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ekoloci ekspertizanın keçirilməsində tətbiq edilən metodlar çox genişdir. Buna misal olaraq qeyd etmək olar ki, yuxarıda adı çəkilən elmi biliklərin sahələrində mövjud metodlardan istifadə olunur. Ekoloci ekspertizanı başqa növ ekspertizalardan fərqləndirən əsas jəhət də onun kompleks xarakter daşmasıdır. Ekoloci ekspertizaların imkanları çox genişdir. Onlar anjaq jinayət işlərinin istintaqında deyil, mülki işlər üzrə də tə'yin oluna bilər. Ekoloci ekspertin rə'yini anjaq sübut kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Həmin ekspertizanın ən mühüm əhəmiyyəti ekoloci jinayətlərin qarşısını almaq üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Birinji sualda ekoloci jinayətlərin ən geniş yayılan növlərindən biri olan havanın, suturelərin, torpağın çirkləndirilməsindən danışajağıq. Havanın, suturelərin və torpağın çirkləndirilməsi dedikdə, biz suya, havaya və torpağa zərərli maddələrin və ya mikroorqanizmlərin müəyyən edilmiş normadan artıq daxil olmasını başa düşürük.

Ekoloci jinayətlərin istintaqında keçirilən istintaq hərəkətlərindən ən mühümü ekoloci ekspertizanın tə'yin edilməsi və keçirilməsidir. İstintaq təjribəsi göstərir ki, ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması ilə əlaqədar jinayət işlərinin istintaqında müstəntiq xüsusi bilik sahələrində fizika, kimya, təbabət, biologiya, texnologiya həll edilməsi tələb olunan geniş dairəyə malik suallarla qarşılaşır. Ətraf mühitin çirklənməsi müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər.

Ekoloci ekspertizanın əsas vəzifələrindən biri də bu səbəbləri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Ekspert tədqiqatında müvəffəqiyyət ekspertizaya təqdim olunan materialların keyfiyyətindən çox asılıdır.

Ekspertizanın keçirilməsi üçün zəruri materialların kifayət qədər seçilməsi və hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həmin ilkin materialları aşağıdakı mənbələrdən almaq olar:

- jınayət işində olan müxtəlif xarakterli mə'lumatlar tədqiqatın predmeti ola bilər;

- ətraf mühitin mühafizəsini tənzimləyən normativ aktlar və xüsusi qaydalar-onları da öz növbəsində üç qrupa bölmək olar:

- a) *ətraf mühitin mühafizəsini tənzimləyən normativ aktlar;*

- b) *tikintinin layihələşdirilməsini və həyata keçirilməsini tənzimləyən aktlar;*

- təmizləyici qurğuların, saxlanj yerlərin istismarını, zərərli qalıqların basdırılmasını və məhv edilməsini tənzimləyən aktlar;

- idarə, müəssisə və təşkilatlarda təmizləyici qurğuların funksiyalarını, zərərli tullantıların məhv edilməsini tənzimləyən xüsusi qaydalar və tə'limatlar.

İstehsalat müəssisələri təmizləyici qurğuların fəaliyyəti, sanitari vəziyyəti, kanalizasiyanın tə'miri və s. haqqında sistemik olaraq metodik tövsiyələr və mə'lumatlarla tə'min olunur.

Havanın, suyun və torpağın çirkləndirilməsi ilə bağlı çoxlu materiallar təhlil edilir.

Həmin materialları iki qrupa bölmək olar:

1. Ekoloci jınayətin obyektlərinin vəziyyəti haqqında materiallar (layihə sənədləri, istehsalat qurğularının təhvil-təslim aktları, tə'mir və profilaktiki işlərin qeydiyyat curnalı, kanalizasiyaların sxemi, təmizləyici qurğuların yerləşməsi sxemi, vəzifəyə tə'yin etmək haqqında idarə rəhbərliyinin əmrləri, nəzarət orqanları tərəfindən keçirilən yoxlamaların nətiyələri və s. başqa sənədləri də aid etmək olar).

2. Sutularların, havanın və torpağın çirkləndirilməsini və həmin çirklənmənin başvermə ehtimalını əks etdirən materiallar (xidməti tədqiqatların keçirilməsi haqqında aktlar, xəstəlik tarixindən çıxarış, vurulmuş maddi ziyan haqqında mə'lumat, ətraf mühitin çirkləndirilməsi haqqında yerli və ijtimai təşkilatların mə'lumatları, havanın, suyun, torpağın, bitkilərin və heyvan jəsədlərinin nümunələri və s.).

Ətraf mühitin çirkləndirilməsi haqqında mə'lumat bir qayda olaraq, ilk dəfə yoxlama və ya nəzarət funksiyasını həyata keçirən orqanlar

tərəfindən daxil olur. Çox hallarda isə təqdim edilmiş materiallarda çatışmazlıqlar olur. Belə hallarda müstəntiq həmin çatışmazlıqların aradan qaldırılması və materiallara əlavələr etmək məqsədilə tədbirlər həyata keçirir.

Ekspertizanın keçirilməsi üçün hadisə yerinin baxışı protokolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sututarların çirklənməsi faktları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxış

Baxışı tullantıların və ya çirkab suların çaya və gölə tökülmə yerlərində keçirmək lazımdır. Bu, baxışın aparılması ardıcılığını asanlaşdırır. Baxış zamanı aşağıdakıların müəyyən edilməsi çox vacib əhəmiyyət kəsb edir:

- ☞ çirklənməyə məruz qalmış sututarların sərhədi;
- ☞ suyun iyi, rəngi, lilliyi və əlavə maddələrin olması;
- ☞ sututarlarda və onun ətraflarında yerləşən nəqliyyat vasitələrinin, tikililərin, binaların yerləşməsi;
- ☞ əgər suda və sahilə ölmüş heyvan jəsədləri və balıqlar varsa, onların sayını müəyyənləşdirmək.

Əgər çirkab suların bilavasitə müəssisədən axmasını müəyyən edərsə, onda müstəntiq axarın uzunluğunu, axan suyun qalığını, həmin yerin relyefini, suyun istiqamətini protokolda qeyd etməlidir.

Kanalizasiya xətlərinin təmizləyici qurğularının müayinəsi zamanı onların quruluşu, tikililərin, detalların, süzgejlərin və s. vəziyyəti haqqında tam məlumat qeyd olunmalıdır.

Mütəxəssisin köməyi ilə müstəntiq qurğuların konstruksiyası, süzgejin növü, ölçüyü yoxlama cihazlar, aparatlar, axar suların süzgejə verilməsi və s. xüsusiyyətlər haqqında protokolda qeydlər aparır.

Sututarların çirkləndirilməsi faktları ilə əlaqədar kommunal zibilliklərin, zərərli tullantıların saxlanması, yığılması üçün saxlanj yerlərin, süzgej sahələrin müayinədən keçirilməsinə çox hallarda ehtiyaj duyulur.

Nümunələrin götürülməsi:

Nümunələrin götürülməsi üsulu onların növündən və təyinatından asılıdır. Sanitar-mikrobioloji tədqiqatlar üçün suyun nümunəsi sterilə edilmiş şüşə butulkaya götürülür. Mikrobioloji tədqiqat üçün götürülmüş su nümunəsi beş saatdan gec olmayaraq tədqiq olunmalıdır.

Fiziki-kimyəvi tədqiqatlar üçün suyun nümunəsi əvvəlcədən həmin su ilə yaxalanmış şüşə butulkaya götürülür. Beləliklə, götürülən suyun, şüşə butulkada qalmış su ilə qarışması ehtimalı aradan qalxır. Sututarlardan

suyun nümunəsinin götürülməsi üçün barometr və ya təmiz şüşə butulkalardan istifadə olunur.

Əgər nümunə götürülən yerdə şüşə butulkanın sınması ehtimalı varsa, onda onu başqa, yə'ni bərk materialdan ibarət həjmlə (qabla) götürmək lazımdır. Əgər suyun nümunəsini dərin qatlardan (bələ hallarda suyun qarışdırılması zəruriyyəti meydana çıxarsa) götürülməsi lazım gələrsə, onda xüsusi tə'yin edilmiş barometrlərdən istifadə edilir.

Suyun nümunəsinin götürülməsində bir neçə taktiki qaydalara riayət etmək lazımdır:

☞ əvvəljə mikrobioloji sonra başqa tədqiqatlar üçün nümunələr götürmək;

☞ küləyin istiqamətini müəyyənləşdirmək;

☞ nümunə götürməzdən əvvəl suyun və havanın temperaturunu ölçmək.

Çaylardan və bulaqlardan suyun nümunəsi hər iki sahildən, suyun səthindən və axar suyun çaya tökülən yerlərindən götürülür. Belə hallarda suyun sür'əti, çayın relyefi və s. əlamətləri qeyd edilir.

Sututarlarda suyun nümunəsi 0,25-0,5 - 1 km məsafədə suyun axarı istiqamətində götürülür. Hər bir yuxarıda göstərilən hallarda nümunə bir neçə nöqtədən götürülür.

Qarın nümunəsi ən qalın təbəqələrdən, buzun nümunəsi isə bir neçə yerdən götürülür. Qar və buzun nümunələrini götürərkən, onları kənar hissəjiklərdən təmizləmək lazımdır.

Bə'zi hallarda isə nümunə üçün ölmüş və diri balıqların götürülməsi zəruriyyəti meydana çıxır.

Kimyəvi-toksikoloji tədqiqatların aparılması üçün diri və ya təzə ölmüş balıqların (hər növdən 5-dən az olmayaraq) nümunələri götürülür. Əgər göstərilən nümunələri tədqiqata tez bir vaxtda təqdim etmək qeyri-mümkündürsə, onda onları spirt-rektifikat vasitəsi ilə konservasiya etmək lazımdır. Konservasiya üçün başqa maddələrdən istifadə etmək olmaz.

Radiometrik və radiotexniki tədqiqatlar üçün torpağın nümunəsi 10x10 sm dərinliyi 5 sm ölçüdə olan hissələrlə götürülür. Nümunə götürülən yerlərin səthindən əvvəljə bitki örtüyü təmizlənir. Götürülmüş nümunələr bitki köklərindən azad olunur. Hər bir nümunə lazımı qeydiyyatlarla tə'min olunur.

Əkin sahələrindən isə torpağın nümunəsi əkin təbəqəsi dərinliyi qalınlığında ləkələrdən götürülür.

Atmosferin çirklənməsi ilə əlaqədar nümunələrin götürülməsi hadisə yerinə baxış ilə paralel həyata keçirilir. Belə hallarda hadisə yerinin

müayinəsi çirklənmə mənbəyindən 2 km-dən 10 km-ə qədər radiusda ola bilər.

Atmosferdə zəhərli maddələrin yayılması həmin yerin topoqrafik xüsusiyyətlərindən, yüksəkliklərin, meşənin olması və küləyin istiqamətindən asılıdır.

Nümunənin götürülməsi:

Baxışın əvvəlində havanın, suyun, torpağın, bitkilərin nümunəsi götürülür. Götürülən maddələrin miqdarı ekspertizanın keçirilməsi üçün kifayət qədər olmalıdır.

Havanın nümunəsi aspirasiya üsulu ilə götürülür. Hava xüsusi hazır cihaz vasitəsi ilə sorulur. Sorulan hava xüsusi hazırlanmış patronlarda udulur və onun tərkibində olan maddələr patronun daxilində olan xüsusi süzgeç təbəqələrdə qalır. Sorulmuş havanın həjmi və onun aspirasiya müddəti mütəxəssis tərəfindən müəyyən edilir. Havanın nümunəsi yer səthində 0,5-1,5 m hündürlükdə götürülür. Zəruri hallarda isə havanın nümunəsi çirkləndirmənin mənbələri olan qurğuların və mexanizmlərin hündürlüyü səviyyəsində götürülür.

Ətraf mühitin zəhərlənməsi heyvanların zəhərlənməsi və ya ölümü ilə nəticələnibsə, onda müəyyən tədbirlər həyata keçirilir.

Belə hallarda ekspert tədqiqatı üçün iri buynuzlu heyvanların mə'də-bağırsaq traktı, 0,5 kq çəkiddə jiyəri, xırda heyvanlarda isə jiyəri bütöv, bir böyrəyi, ürəyin qanlı hissəsi, 200 ml qan və beyin götürülür.

Xəstə heyvanlardan isə qusma kütlələri, mə'dədə olan qalıqlar (zod vasitəsi ilə), nəjis və sidik qalıqları götürülür. Əgər heyvanların zəhərlənməsinin səbəbi yemdən, komikormadan və s. olarsa, onda yemin nümunələri tədqiqat üçün götürülür.

Ümumiyyətlə, zəhərlənmiş heyvanların histoloji tədqiqatı keçirilir. Patoloji dəyişikliyə mə'ruz qalmış orqanlar ekspertizaya göndərilir. Üzərində olan qeydiyyatda orqanın adı, sayı, heyvanın növü, heyvanın ölən və yarılan günü və onun məxsus olduğu şəxs haqqında mə'lumat əks olunur.

Bə'zi hallarda bitkilərin nümunələrinin götürülməsinə ehtiyaj duyulur. Yarpaq şəklində tərəvəzlər və otların nümunələri köksüz götürülür. Ağajların yarpaqları və meyvələri dörd tərəfdən yuxarıdan aşağı istiqamətdə hər tərəfdən götürülür. Götürülmüş nümunələrin sayı və miqdarı prosesdə iştirak edən mütəxəssis-aqronom və ya botanikaçı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

EKOLOCI EKSPERTİZANIN TƏ'YİN EDİLMƏSİ VƏ HƏMİN EKSPERTİZADA HƏLL EDİLMƏSİ TƏLƏB OLUNAN SUALLAR.

Ekoloci ekspertiza tə'yin edilməsi haqqında qərar üç hissədən ibarətdir. Qərarın təsvir hissəsində baş vermiş ekoloci jinayət haqqında qısa mə'lumat verilir. Həmin hissədə bilavasitə ekspertizanı tə'yin edən şəxsi maraqlandıran və həlli üçün xüsusi biliklərin tələb olunduğu məsələlər əks etdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, ekspertizanın əsas məqsədi öz əksini təsvir hissəsində tapmalıdır. Təsvir hissəsinə müvafiq olaraq nətiyə hissəsində suallar formalaşır. Ekspert qarşısında qoyulan sualların dairəsi də təsvir hissəsindən irəli gəlir. Nətiyə hissəsində suallardan başqa ekspertə təqdim olunan materialların dairəsi də əks olunur.

Birinji sualda ekspertə təqdim olunan materiallar haqqında mə'lumat verilir. Həmin materiallara müxtəlif sənədlərin nümunələri, heyvan jəsədləri, diri və ölmüş balıqlar, bitki nümunələri və s. aid etmək olar. Ekspertizanın effektivliyi onun təşkilindən asılıdır. Təşkilati məsələlər isə müstəntiqin biliyi, bacarığı, iş təjribəsi ilə sıx əlaqədardır.

Ətraf mühitin çirkləndirilməsi faktı ilə əlaqədar tə'yin olunan ekspertizaları obyektindən asılı olaraq bir neçə qrupa bölmək olar:

Birinji qrup - bu, insanların, heyvanların və bitkilərin vəziyyətinin ekspertizasıdır. Belə hallarda ekspert-bioloqlar, həkimlər, baytarlar, ixtioloqlar, sanitar-gigiyena sahəsində olan mütəxəssislər iştirak edə bilər. Onlar bilavasitə ətraf mühitin çirkləndirilməsi nətiyəsində insan səhhəti üçün yaranmış mənfi halların tibbi-bioloqi səbəblərini müəyyən edirlər. Bu qrupa tibbi, ixtioloqi, bioloqi, baytarlıq, sanitar-gigiyena ekspertizaları aiddir.

İkinji qrup - çirkləndirmə mənbələrinin, təmizləyici süzgeçlərin, tikililərin, qurğuların texniki-texnoloqi vəziyyətini müəyyən etmək üçün tə'yin olunan ekspertizalardır. Bu qrupa texnoloqi tikinti, hidrotexniki, sanitar-texniki ekspertizaları da aid etmək olar.

Üçüncü qrupa - istehsalat mənbəli maddələrin, predmetlərin fiziki və kimyəvi tərkibinin dəyişməsi nətiyəsində əmələ gələn izlərin tədqiqini aid etmək olar. Bunlara kimyəvi, trasoloci, metalloqrafik, fiziki-texniki ekspertiza-ları misal göstərmək olar.

Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, radioaktiv çirkləndirmə müəyyən növ bitkilərin və ya heyvanların məhv edilməsi, torpaqda düzgün bejərmə, kultivasiya və qorunması işlərinin düzgün aparılması, ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması faktları ilə əlaqədar ekoloci ekspertiza tə'yin oluna bilər.

Ekoloci ekspertizada aşağıdakı təqribi göstərilmiş suallar həll oluna bilər:

1) ətraf mühitə hansı ziyan vurulub, onun xarakteri və miqyası. Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasına yol verilibmi?

2) bu müəssisədən istehsalat prosesi nəticəsində əmələ gəlmiş zərərli maddələrin və tullantıların konsentrasiyası qəbul edilmiş normadan nə qədər artıqdır? Hava, su və torpaq üçün zərərli maddələr qəbul edilmiş konsentra-siyadan nə qədər artıqdır?

3) bu obyektə şəxslər, ərazi üçün qəbul edilmiş dozadan artıq nə qədər şüalanma vardır (rentgen, qamma-şüalar və s.)?

4) istehsalatın təşkili radiasiya təhlükəsizliyinin tələblərinə cavab verirmi?

5) ətraf mühitin çirkləndirilməsinin qarşısının alınmasına imkan olubmu və bu, nədən ibarətdir?

Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulmasına sövq edən hallar hansılardır?

a) məhkəmə ekoloci ekspertizaları ilə yanaşı başqa növ ekspertizaların keçirilməsi xüsusiyyətləri:

Yuxarıda qeyd etdik ki, ekoloci ekspertiza kompleks xarakter daşıyır. Yəni ekoloci jinayətlərin istintaqında bir neçə bilik sahələrində həlli tələb olunan suallarla qarşılaşır. Üçüncü sualda ekoloci ekspertizanın aparılması ilə yanaşı başqa növ ekspertizalar da təyin edilir. Gəlin indi həmin ekspertizaların növlərinin məqsədlərini və həll olunan sualları aydınlaşdıraq.

Məhkəmə-tibbi ekspertiza:

Ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması insanların tələfatı və xəstələnməsi ilə nəticələnibse onda xəstəliyin və patoloci dəyişikliklərin səbəbləri müəyyənləşdirilir. Ekspert aşağıdakı sualları həll edir:

☞ bu xəstəlik zəhərlənmənin nəticəsidirmi, onda hansı maddə nə doza ilə zəhərlənmə baş verib;

☞ zəhərlənmə hansı zəhərlənmə növünə aiddir (kimyəvi, bakterioloji və s.);

☞ ölümün səbəbi nədir?

☞ zərərçəkənin əmək qabiliyyətinin itirilməsi səbəbləri;

☞ zərərçəkəndə olan bədən xəsarətlərinin dərəcəsi;

☞ zərərli maddələrin orqanizmə daxil olunma yolları (tənəffüs zamanı, dəridən, meyvə-tərəvəzin qəbul edilməsində və s.).

Kompleks tibbi-bioloji ekspertizanın vəzifəsi isə insanın müəyyən yeyinti məhsullarından zəhərlənməsi, onun xarakteri, inkişafı və mikro-örqanizmlərin inkişaf şəraitini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tibbi-radiometrik ekspertiza:

Tibbi-radiometrik ekspertiza-ətraf mühitin radioaktiv maddələrlə zəhərlənməsi faktı ilə əlaqədar təyin olunur və aşağıdakı sualları həll edir:

- ☞ xarici şüalanmanın mənbəyi və xarakteri;
- ☞ radioaktiv maddə hansı növə aiddir?
- ☞ şüalanma nəticəsində alınmış xəsarətin xarakterinin dərəcəsi.

Baytarlıq ekspertizası:

Ev və çöl heyvanlarının xəstəliyinin və ölümünün səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün təyin olunur. Aşağıdakı sualları həll edir:

- ☞ heyvanın xəstələnməsinin və ölümünün səbəbləri;
- ☞ heyvanların zəhərlənməsinə səbəb nə olmuşdur?

İxtioloci ekspertiza:

Bu, balıqların zəhərlənməsi və ölmə faktları üzrə təyin olunur. Həmçinin onların suda yerləşən yem bazasının məhv edilməsi və ya məhv olunma gümanı yarandıqda təyin oluna bilər. İxtioloci ekspert qarşısında aşağıdakı sualları qoymaq olar:

- ☞ balıqların ölməsinin səbəbləri;
- ☞ hansı zəhərli maddələr və hansı konsentrasiyada balıqların ölməsinə səbəb olub?
- ☞ balıqların ölümünə, onların təbii tərkibinin və keyfiyyətinin dəyişməsinə kimyəvi maddələrin təsir müddəti nə qədərdir?
- ☞ bu müddət (dövr) ərzində balıqların ölümünə səbəb nə ola bilər?
- ☞ balıqçılıq təsərrüfatına vurulan maddi ziyanın miqdarı nə qədərdir?

Toksikoloci ekspertiza:

Toksikoloci ekspertizanın vəzifəsi də balıqların ölümünün səbəblərini və insanın səhhətinə, sağlamlığına təhlükə yaradan amilləri müəyyənləşdirmək-dən ibarətdir. Həmin ekspertizada aşağıdakı suallar həll olunur:

- ☞ bu sututarlarda ətraf mühitin mühafizə qaydalarının pozulması müddəti ərzində hansı toksikoloci şərait yaranıb?
- ☞ maddələrin nümunələrində insanların, heyvanların, xüsusi ilə balıqların səhhəti üçün təhlükəli maddələr varmı?

☞ suda yaşayanların ölümünə bir və ya bir neçə səbəb ola bilərmi?

Kimyəvi ekspertiza çirklənməyə məruz qalmış suda, havada, torpaqda zərərli maddələrin kimyəvi tərkibini müəyyənləşdirmək məqsədilə təyin olunur.

Kimyəvi ekspertizaya suyun, torpağın, havanın, ölmüş balıqların nümunələri təqdim oluna bilər.

Kimyəvi ekspert qarşısına aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- ☞ təqdim edilmiş maddə neyə adlanır, onun tərkib və tətbiqi sahəsi;
- ☞ sututarlar bu maddə ilə çirklənibmi, əgər çirklənibsə, həmin maddənin mənbəyi;
- ☞ suda, torpaqda və sututarlarda aşkar edilmiş maddənin kimyəvi tərkibi;
- ☞ təqdim edilmiş maddə neft məhsullarına aiddirmi, əgər aiddirsə, onda neft məhsullarının hansı növünə aiddir?

Texnoloci ekspertiza bilavasitə ətraf mühitin çirklənməsində texnoloci proseslərin pozulması, təmizləyici qurğuların düzgün istismar edilməməsini təyin edir.

Ekspertizanın keçirilməsi üçün eksperte texnoloci proseslər ilkin layihə məlumatları, mexanizmləri qurğularının texniki vəziyyəti haqqında, məhsula və istehsalat tullantılarına olan tələblər, qeydlər, curnallar, laboratoriya tədqiqatlarının analizləri və s. haqqında məlumatlar təqdim olunur. Həmçinin şahidin ifadələri, texnoloci proseslərin yoxlama aktlarında təqdim olunur. Ekspert-texnoloqun qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

- ☞ ətraf mühitin mühafizəsinin pozulmasına səbəb müəssisədə texnoloci prosesin pozulması olubmu?
- ☞ hansı səbəbdən istehsalat sututarlarının müvafiq təmizlənməsi keçirilmir;
- ☞ istehsalatda tətbiq edilən təmizləyici süzgeçlər buraxılan məhsulun həjminə müvafiq qurulubmu?
- ☞ suyun istifadə edilməsinin texnoloci prosesinə nəzarət hansı metod və üsullarla həyata keçirilir? Bu şəraitdə nəzarət effektivdirmi?
- ☞ hansı şəraitdə təmizləyici qurğuların iş prinsipi pozulub və ya saxlanılıb?

Hidrotexniki ekspertiza suyun istifadə edilməsi və zərərli suların hansı miqdarda axması proseslərini müəyyənləşdirmək məqsədilə təyin olunur. Ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

- ☞ müəssisənin su kommunikasiyası, sutəmizləyici qurğularının sxeminə və su təminatmə sisteminin layihəsinə uyğun gəlirmi?

☞ müəssisədə olan kommunikasiyaların hidrotexniki vəziyyəti və onların sutəmizləyici qurğuların norma və fasiləsiz iş fəaliyyətini tə'min etmə qabiliyyəti;

☞ müəssisədə su kommunikasiyalarının sıradan çıxması nəticəsinin və həmin nəticənin aradan qaldırılması prosesində hidrotexniki qaydalara riayət olunubmu?

Belə hallarda kompleks hidrotexniki və kimyəvi tədqiqatların aparılması da mümkündür.

Ekspertə kanalizasiya xətlərinin sxemi, planı və nasosların yerləşdiyi sahələr, laboratoriya tədqiqatlarının analizləri və s. materiallar təqdim oluna bilər.

Aqrotexniki ekspertiza zərərli sularla kənd təsərrüfatı sahələrinin çirklənməsi faktları ilə əlaqədar tə'yin olunur:

☞ kənd təsərrüfatı əkinlərinin zədələnməsinin səbəbi nədir?

☞ mineral maddələrin və zəhərli kimyəvi maddələrin daşınması, saxlanması və istifadə olunması qaydalarına riayət edilibmi?

☞ əkin sahələrinin suvarılması zamanı aqrotexniki qaydalara riayət edilibmi?

Sanitar-gigiyenik ekspertizanın tə'yin edilməsinin məqsədi istehsalat müəssisələrində, onun ayrı-ayrı sexlərində sanitar-gigiyena qaydalarına riayət olunmasını müəyyən etməkdən ibarətdir. Ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

☞ atmosferin bilavasitə çirklənməsinin səbəbləri;

☞ havanı çirkləndirməkdən mühafizədə hansı sanitar-gigiyena qaydaları pozulmuşdur?

☞ kənd təsərrüfatına dəyən ziyanın qarşısını almaq üçün hansı tədbirlər həyata keçirilməli idi?

Ətraf mühitin pozulması nəticəsində atmosfərə, meşəyə, kənd təsərrüfatı və vəhşi heyvanlara ziyan vurulduqda kompleks aqrotexniki, torpaqşünaslıq və baytarlıq ekspertizaları tə'yin edilir.

Texniki-texnoloci ekspertizalar istehsalat tullantıları, onların təmizlənməsi və xüsusi aparatlardan istifadə olunması ilə əlaqədar yaranmış məsələləri həll etmək üçün tə'yin olunur. Hər iki növ ekspertizanın kompleks şəkildə tə'yin edilməsi texnologiyanın pozulmasını, tullantıların təmizləyici qurğuların istismarı qaydalarının pozulması hallarının tam, vaxtında aradan qaldırılmasına imkan verir. Ekspertizada aşağıdakı suallar həll olunur:

☞ qaztəmizləyici texnologiya buraxılan məhsulun həjminə uyğundurmu?

☞ qurulmuş qurğular bu texnologi reqlamentdə ixraj olunan qazların tozdan və zəhərli maddələrdən müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq təmizlənməsini tə'min edə bilərmə?

Məhkəmə toksik-ekoloji ekspertizası qarşısında qoyulan suallar:

- ☞ təqdim olunan obyektə müəyyən kateqoriya maddələr vardırmi, əgər varsa, onların konkret adları nejidir?
- ☞ obyektə təqdim olunan maddə nə qədərdir və onun qatılığı müəyyən olunmuş normaları aşırmi?
- ☞ təqdim olunmuş maddə zəhərli maddələr kateqoriyasına aiddirmi, gər belədirsə, onda hansı zəhərli maddələr sinfinə aiddir və onun konkret adlandırılması nejidir?
- ☞ müqayisə olunan maddələr eyni jinsə mənsubdurmu və həmin maddələr eyni qrupa aiddirmi?
- ☞ aşkar edilmiş maddə və konkret yerdə olan maddə, eyni bir maddənin hissələridirmi?
- ☞ göstərilən maddənin tətbiqi sahəsi nejidir?
- ☞ aşkar edilmiş maddə hansı istehsal məhsuludur?
- ☞ maddə hansı şərtlərlə saxlanmalı, daşınmalı və tətbiq olunmalıdır?
- ☞ göstərilən maddənin saxlanma şərtləri, ondan istifadə ilə əlaqədə müəyyən olunmuş qaydalara uyğundurmu?

SUAL 2. MƏHKƏMƏ-İQTİSAD EKSPERTİZASININ PREDMETİ, QRUPLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ. MƏHKƏMƏ-İQTİSAD EKSPERTİZASININ HƏLL ETDİYİ MƏSƏLƏLƏR.

Məhkəmə iqtisad ekspertizası dedikdə, ibtidai araşdırma və məhkəmə baxışı zamanı təhqiqatçı, müstəntiq və məhkəmənin qərarı əsasında JPM-nin tələblərinə əsasən iqtisadi sahələrdə xüsusi biliyə malik olan şəxsin rəyinin alınması başa düşülür.

Məhkəmə iqtisad ekspertizalarının predmetini İqtisadiyyatın planlaşdırılması, təşkili, inkişafı, onun nəticələri ilə əlaqədar rəsmiləşdirilmiş sənədlər, mühasibat sənədlərində, registrlərində əks olunmuş və ibtidai araşdırmada, məhkəmə baxışında ekspert-iqtisadçılar tərəfindən tədqiq olunmuş və əsasında rəy verilmiş materiallar təşkil edir.

Məhkəmə-iqtisadi ekspertizalarının predmetinə aid olan təzahürlər aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

Onlar təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlıdır, onlar təsərrüfat uçotunda əks olunurlar onların həddləri müstəntiqin və məhkəmənin qoyduğu suallarla məhdudlaşır, onlar əsasında mühasibat uçotu və iqtisadiyyat sahəsində mütəxəssislər tərəfindən rəy verilir.

Məhkəmə iqtisad ekspertizası sinfi.

Məhkəmə- mühasibat ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində və ictimai təşkilatlarda mühasibat əməliyyatlarının və sənədlərin tədqiqi:

a) təsərrüfat hesablı sənaye müəssisələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;

b) büdcə təşkilatlarında mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;

v) fermer təsərrüfatlarında və müxtəlif təsərrüfat birliklərində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;

q) ticarət müəssisələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;

d) tikintidə və xalq təsərrüfatının digər sahələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi.

B. Statistik hesablama sistemləri və elektron-hesablama maşınları vasitəsilə aparılan mühasibat qeydiyyatlarının tədqiqi:

1. Məhkəmə- plan-maliyyə-iqtisadi ekspertiza qrupu:
(müəssisələrin istehsalat-maliyyə planlarının, smetaların, qrafiklərin, xammal və əmək ehtiyatlarının istifadəsi və normalaşdırılmasının, kreditverijiliyin, maliyyələşdirmə vəziyyətinin analizi).
2. Məhkəmə-iqtisad-texnologi ekspertizası qrupu (texnologi-sənaye istehsalının vəziyyətinin analizi, rentabelliğin və effektivliyin öyrənilməsi).
3. Təsərrüfat fəaliyyətinin məhkəmə-iqtisadi ekspertizası qrupu (gəlir və məsrəfin tə'yini, saziş öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin, xammal və material qoyuluşunun, məhsul buraxılışının əsaslandırılmasının, jərimələrin alınmasının və s. analizi).
4. Qiymət yaranmanın ekspertizası (satılan hazır məhsulun qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətlərinin tə'yini).

Məhkəmə-iqtisadi ekspertizalarının təşkili və keçirilməsi

- Sübutların toplanması prosesində mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində iştirakı
- Jinayət işlərinin istintaqın-da və məhkəmə baxışında sənədli təftişlərin və auditor yoxlamalarının keçirilməsi

Məhkəmə-iqtisad ekspertizaların növləri

- Məhkəmə-mühasibat ekspertizası
- Məhkəmə-maliyyə kredit ekspertizası
- Əməyin-səmərəliyi ekspertizası
- Məhkəmə iqtisad-statistik ekspertizası
- İqtisad-texnologi ekspertizaları (*kompleks iqtisad ekspertizaları*)
- Məhkəmə əmtəəşunaslıq ekspertizası
- Məhkəmə plan-iqtisad ekspertizası

Ekspert-iqtisadçı tərəfindən tədqiq olunan obyektlər

- *Sənədli-təftiş, auditor və vergi yoxlamaları, həmçinin məhkəmə-iqtisad ekspertizaları aparılarkən öyrənilən obyektlər :*

1.Plan-lahiyyə və onların maliyyə-yələşmələri ilə bağlı sənədlər, İlkin uçot sənədləri, əməliyyat uçotu və qeyri-rəsmi uçot sənədlərində olan məlumatlar.

2.Sintetik və analitik uçot registrlərindəki məlumatlar, İntentarizasiya materialları,auditor yoxlamalarının rəyləri.

- *Yalnız məhkəmə-iqtisad ekspertizaları keçirilən zamanı öyrənilən obyektlər :*

1. Sənədli təftiş və vergi yoxlamalarının aktları, Digər sahələr üzrə keçirilmiş ekspert rəyləri, İlk sənədlərdə olan məlumatları-nın uçot registirində işlənilməsi (mühasibat yazılışı və s.)
2. Sənədlərin götürülməsi barədə protokollar və onların jinayət işinə əlavə edilməsi barədə qərarlar, yığcam uçot sənədləri, təqsirləndirilən və şübhəli şəxslərin, şahidlərin dindirmə protokolları, həmçinin üzvləşdirmə, axtarış və digər istintaq hərəkətlərinin protokolları.

Məhkəmə-mühasibat ekspertizası qarşısında qoyulan suallar:

1. Aşkar edilmiş çatışmazlığını və artıqlığın dəqiq məbləğinin, əmələ gəlmə vaxtının müəyyən edilməsi, həmçinin həmin dövrdə işləmiş maddi-məsul şəxslərin dairəsinin araşdırılmasına yönəlmiş suallar.
2. Yoxlanılan müəssisədə mühasibat uçotunun düzgün təşkilini, təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün qeydiyyatını, uçotun dürüst olmasının yoxlanılmasına yönəlmiş suallar.
3. Maddi-məsul şəxs tərəfindən mühasibat-lığa və müfəttişə təqdim edilmiş sənəd-ələrinin qəbul edilməməsinin düz-günlüyünü yoxlamağa yönəlmiş suallar.
4. Müəyyən şəxslərin jinayətkar hərəkətləri nəticəsində vurulmuş ziyanın məbləğinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş suallar.
5. İş üzrə keçirilmiş digər ekspertizaların rəylərinə, şahidlərin və digər maddi-məsul şəxslərin ifadələrinə əsaslanaraq iştirakçılar tərəfindən əlavə alınmış pul məbləğinin nə qədər olmasını, qeyri-qanuni hazırlanmış məhsulun və s. müəyyən edilməsi ilə əlaqədar ekspert-mühasib qarşısında mürəkkəb hesablamaların aparılması ilə əlaqədar suallar.
6. Vəzifəli və maddi-məsul şəxslərdən götürülmüş qara-lama qeydlərində aşkar edilmiş məbləğlərin mühasibat uçotunda olan məbləğlərlə tutuşdurulmasına yönəlmiş suallar.
7. Jinayətlərin törədilməsinə əlverişli şəraitin yaradılmasına köməklik göstərən halların müəyyən edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsinə yönəlmiş suallar.
8. Jinayətlərin törədilməsinə əlverişli şəraitin yaradılmasına köməklik göstərən halların müəyyən edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin görülməsinə yönəlmiş suallar.

9. Mühasiblər tərəfindən buraxılmış qanun pozuntularının mahiyyətini müəyyən etməsinə yönəlmiş suallar.
10. Əvvəllər keçirilmiş inventarizasi-yaların, təftişlərin, auditor və vergi yoxlamalarının düzgün aparılmasını, mütəxəssislərin rəylərinin düzgün olub-olmama-sının yoxlanılmasına yönəlmiş suallar.

Vergi qanunverijiliyinin pozulması ilə əlaqədar keçirilən ekspertizalar

1. Müəssisə üzrə vergi orqanları tərəfindən keçirilən yoxlamaların metodiki jəhətdən düz-günlüyünü müəyyən etmək.
2. Yoxlanılan dövr ərzində balans mənfəətinin düzgün hesablanmasına yönəlmiş suallar.
3. Yoxlamanın əhatə etdiyi dövrdə balans mənfəəti hesablanarkən istehsalat məsrəflərinin maya dəyərində düzgün daxil edilməsinə dair suallar.
4. Yoxlamanın əhatə etdiyi dövrdə yol fondu və digər sosial ayırmaların düzgün hesablanmasına yönəlmiş suallar.
5. Müəssisədə yoxlamayı əhatə etdiyi dövrdə mənfəətin gizlədilməsi (azaldılması) faktlarının olmasını araşdırmaq, əgər belə faktlar mövcuddursa, gizlədilmiş (azaldılmış) mənfəətin məbləğini müəyyən etməyə yönəlmiş suallar.
6. Yoxlanılan dövrdə əlavə dəyər vergisinin düzgün hesablanmasına yönəlmiş suallar.
7. Vergilərin vaxtında ödənilməsi ilə əlaqədar maliyyə sanksiyaları tətbiq edilmişdirmi? Olunmuşdursa dövlət büdcəsinə köçürülməli olan vəsaitin məbləğini müəyyən etməyə yönəlmiş suallar.
8. Yoxlanılan təsərrüfat subyektlərində vergi qanunverijiliyində və dövlət qiymət intizamına əməl olunmasını təmin etməli olan şəxslərin dairəsini müəyyən etməyə yönəlmiş suallar.
9. Ödənilmiş vergi növlərinin məbləğinin nə dərəcədə düzgün hesablanmasını müəyyən etmək üçün suallar.
10. Yoxlamanın əhatə etdiyi dövrdə qiymət intizamına riayət olunmasını müəyyən etməyə yönəlmiş suallar.
11. Balans mənfəəti və məhsulun maya dəyəri hesablanarkən əmək haqqının maya dəyərində daxil edilməsini yoxlamaq üçün suallar.
12. Vergitutma obyektlərinin uçotdan gizlədilməsi hallarının olub-olmamasına yönəlmiş suallar.

Məhkəmə-əmtəəşunaslıq ekspertizası dedikdə istehlak malların standartlara uyğun olmasının, onların köhnəlmə faizinin, qiymətlərinin, harada və neçə istehsal olunmasının, dəymiş ziyanın məbləğinin müəyyən edilməsi məqsədilə jinayət-prosesual məjəl-əsinin tələblərinə müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarının qərarı əsasında iqtisadi və texniki biliklərə malik mütəxəssislər tərəfindən aparılan tədqiqlərin rəyinin alınması başa düşülür.

Məhkəmə-əmtəəşunaslıq ekspertizasının obyektləri

- Bütün növ sənaye malları və yarımfabrikatlar
- Hesab-faktura, yol-nəqliyyat qaimələri, qablaşdırma nişanları, keyfiyyət vəsiqələri
- Malların saxlanması, qablaşdırılması, daşınması və satışının sanitariya-gigiyena normalara uyğun olması barədə sənədlər
- Ərzaq malları, qənnadı, ət-balıq, taxıl-un, süd, piy, meyvə-tərəvəz və sair məhsullar
- Nümunə götürmə protokolları, laborator analizlərin nəticələri, mal qəbulu aktları və s.
- Tikintidə nəzarət-ölçmə aktları və həmçinin onun təşkilini xarakterizə edən digər
- sənədlər
- Dəymiş ziyanın məbləğini müəyyən etmək üçün baxış protokolları, fotosəkillər, video-yazılar
- Yol-nəqliyyat hadisələri zamanı nəqliyyatın zədələnməsi barədə tərtib edilmiş sənədlər

Məhkəmə-əmtəəşunaslıq ekspertizası qarşısında qoyulan suallar

- İstehsal malların hər hansı bir vaxtda pərakəndə satış qiymətlərini müəyyən edilməsinə yönəlmiş suallar
- İstehsal malların istehsal yerlərinin, üsullarının müəyyən edilməsinə yönəlmiş suallar
- Malların istismar müddətindən asılı olaraq aşılamanın düzgün hesablanmasına yönəlmiş suallar
- İstehlak malların istifadə üçün yararlı olub-olmamasını yoxlanılmasına yönəlmiş suallar

- Malların hansı növə aid olması və onların keyfiyyətinin müəyyən edilməsinə yönəlmiş Suallar
- İstehlak malların istifadə üçün yararlı olub-olmamasını yoxlanılmasına yönəlmiş suallar
- İnvəntarizasiya və təftiş aktlarında artıqlıq və çatışmamazlıqların nəticəsində dövlətə dəymiş ziyanın məbləğinin müəyyən edilməsinə, həmçinin malların düzgün əvəzləşmələrini və təbii itkinin düzgün silinməsinə müəyyən etməyə yönəlmiş suallar

SUAL 3. MƏHKƏMƏ-KƏND TƏSƏRRÜFATI EKSPERTİZASININ PREDMETİ, QRUPLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ. MƏHKƏMƏ-KƏNDTƏSƏRRÜFATI EKSPERTİZASININ HƏLL ETDİYİ MƏSƏLƏLƏR.

Məhkəmə kənd təsərrüfatı ekspertizası spesifik xüsusiyyətə, müəkkəb tədqiq obyektinə malik olan bir sahədir. Obyektindən asılı olaraq məhkəmə kənd təsərrüfatı ekspertizası aşağıdakı əsas qruplara (jinslərə) bölünür:

- *məhkəmə baytarlıq ekspertizası;*
- *məhkəmə aqrobioloji ekspertizası;*
- *məhkəmə aqrotexniki ekspertizası.*

Məhkəmə baytarlıq ekspertizası məhkəmə kənd təsərrüfatı ekspertizası sinfinin ən geniş qrupu (jinsi) olub tədqiqatda həll edilməli məsələlərdən asılı olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır:

- *heyvan jəsədləri üzrə;*
- *heyvanların xəstələnmə və ölüm səbəblərinin araşdırılması üzrə;*
- *heyvanların saxlanma, qulluq edilmə, yemləmə və istismarının pis təşkili üzrə;*
- *heyvanların zəhərlənməsinin tədqiqi üzrə;*
- *heyvanlarda fiziki tə'sirlərdən baş verən xəstəlik və ölümün tədqiqi üzrə;*
- *baytarlıq işçilərinin öz vəzifə borjlarını yerinə yetirmələri ilə bağlı məsələlərin tədqiqi üzrə;*
- *heyvan mənşəli yeyinti məhsullarının baytarlıq-sanitariya müayinəsi üzrə.*

Məhkəmə-baytarlıq ekspertizasının predmeti heyvanların ölümünə səbəb olmuş hadisələr, onların xəstələnməsi, zəhərlənməsi, habelə hadisənin baş verməsinə imkan verən şərait haqqında faktiki mə'lumatlardır. Bu ekspertizanın tədqiqat obyektinə infeksiya xəstəliklərdən ölmüş heyvanlar; zəhərlənmədən ölmüş heyvanlar, fiziki tə'sirlərdən xəstələnmiş və ölmüş heyvanlar; heyvan mənşəli yeyinti məhsulları aiddir.

Heyvan jəsədlərinin ekspertizasına aid suallar:

1. Heyvanın ölümünə səbəb nə olmuşdur (xəstəlik, zəhərlənmə, boğulma, baxımsızlıq, zədələnmələr, elektrik xəsarəti, istilik, donma və s.)?
2. Öləndən sonra jəsədin vəziyyəti dəyişibmi?

3. Heyvanın ölmünüdən təxminən nə qədər vaxt keçib?
4. Heyvanın ölümünün tezləşməsinə hansı xarici amillər təsir edə bilər və yaxud etmişdir (uzaq məsafəyə aparmaq, qovmaq, ajlıq, susuzluq və s.)?
5. Heyvan sağ ikən əvvəllər xəstəlik keçirmişdirmi, ölüm həmin xəstəliyin nəticəsi ola bilərdimi?
6. Xəstə və yaxud ölmüş heyvanların saxlanma, qulluq edilmə, yemlənmə və istismarı düzgünmü təşkil edilib, əgər belə deyilsə, o nöqsanlar hansılardır?

**Heyvanların xəstələnmə və ölüm səbəblərinin
araşdırılmasına dair suallar:**

1. Heyvandarlıq təsərrüfatında, onun ətrafında olan sahələrdə dezinfeksiya, meliorasiya və s. tədbirlər aparmışdımı, əgər aparılıbsa onların xəstələnməsinə və ölümünə səbəb ola bilərdimi?
2. Güclü təsir edən və zəhərli dərmanların, dezinfeksiyaedici və başqa maddələrin təsərrüfata gətirilməsi, saxlanılması, buraxılması və istifadəsindəki hansı nöqsanlar xəstəlik mənbəyi və ölümün səbəbi ola bilər?
3. Təsərrüfatda yemlərin hazırlanma və saxlanma şəraiti neçədir, heyvanların xəstələnməsi və ölümü xarab olmuş yemlərdən baş verə bilərmi?
4. Xəstəliyin və ölümün qarşısını almaq üçün müalicə və profilaktika tədbirləri vaxtında və düzgünmü təşkil edilib (hansı dərmanlar işlədilib, sənəddə onların qeydiyyatı).
5. Heyvanların vəziyyəti imkan verirdimi ki, parazit (qurd) və s. xəstəliklərə qarşı mübarizə həmin vaxtda aparılsın, həmin tədbiri heyvanların fizioloji vəziyyəti bərpa olandan sonra aparmaq olardı mı?
6. Xəstəlik və ölümün baş verəndə baytarlıq qanunlarında pozğunluqlar olmuşdurmu, əgər olubsa nədən ibarətdir?

**Xəstəlik və ölüm hallarının infeksiyon xəstəliklərdən
baş verməsinə və karantina aid suallar:**

1. Heyvanlar həqiqətənmi infeksiyon xəstəliklərdən ölmüş və yaxud xəstələnməmişdir?
2. Xəstəlik və ya ölümün diaqnozunu təyin etmək və yaxud onu təsdiq edən sənəd.

3. İnfeksiyon xəstəliyin təsərrüfatda yayılmasına səbəb nə olmuşdur? Heyvanlar kənardanmı yoluxub, yaxud təsərrüfatın özündə gizli formada olub?
4. Heyvanların saxlanma və yemlənmə şəraiti nejidir, mövjud şərait xəstəliyin yayılmasına səbəb ola bilərdimi?
5. Təsərrüfatda sağlam heyvanlardanmı təşkil olunmuşdurmu?
6. Xəstəliyin qarşısının alınması üçün epizootiya əleyhinə, müaliyə-profilaktika, sanitariya-zoogigiyena tədbirləri vaxtında və keyfiyyətli aparılmışdırmı?
7. Xəstəliyin yayılmasında heyvanlara qulluq edən şəxslər, zoobaytar işçiləri, müdiriyyət nöqsanlara yol veriblərimi? Əgər verilibsə xəstəliyin yayılmasında nə kimi rolu olub?
8. Yoluxuju xəstəliyin heyvanlardan insanlara keçməsi üçün lazımi tədbirlər görülmüşdürmü? Əgər görülməyibsə, kim tərəfindən pozulub və onun səbəbi nədir?
9. Karantin tədbirləri düzgün təşkil edilibmi, pozğunluqlar omuşsa hansılardır?
10. Xəstə heyvanların təcrid edilməsində baytarlıq işçilərinin göstərişlərinə tam əməl edilmişdirmi, əks halda hansı pozuntular olmuşdur?
11. Ölmüş heyvanların jəsədlərinin toplanması, zərərsizləşdirilməsi və dezinfeksiya aparılmasında hansı pozuntulara yol verilmişdir?
12. Fermanın həyətinə təsərrüfatla əlaqəsi olmayan kənar nəqliyyat vasitələri, heyvanlar buraxılmışdırmı?
13. Fermada heyvanlara qulluq edən şəxslərin öz həyətlərində xəstəlik varmı və onlar təsərrüfatdakı heyvanlarla təmasda olmuşlarmı?
14. Müəssisə və xüsusi təsərrüfatlarda heyvanların kəsimi düzgün təşkil edilibmi?

Xəstəlik və ölümün saxlanma, qulluq edilmə, yemləmə və istismarın pis təşkilindən baş verməsinə aid suallar:

1. Heyvanların xəstəliyi, yaxud ölümü hansı səbəblərdən baş vermişdir (saxlanma, qulluq edilmə, yemləmə və istismarın pis təşkili)?
2. Heyvanların saxlanma, qulluq edilmə, yemlənmə və istismarı normative uyğundurmu, uyğun deyilsə, pozuntular hansılardır?
3. Heyvanlarda arıqlama varmı, varsa, səbəbi nədir?
4. Heyvanın xəstələnməsi və ölümü yemin keyfiyyətsiz olmasındanmı, pis hazırlanmasından, yaxud yemləmə reciminin pozulmasından baş verib?

5. Heyvanların xəstəliyi, yaxud ölümü hansı yemlərlə yemlənmədən baş verib?
6. Malabaxan məs'ul şəxslər xəstəliyin, yaxud ölümün qarşısını ala bilərdimi?
7. Göstərilən xəstəliklərin qarşısının alınmasında sanitar-zoobaytarlıq tədbirləri vaxtında və düzgün görülmüşdürmü?
8. İşlək və məhsuldar heyvanların istismar recimi pozulmuşdurmu, pozulubsa, onlar nədən ibarətdir?
9. Heyvanın istismarı onun orqanizminin fizioloji vəziyyətinə uyğun olubmu, uyğun olmayıbsa, onda ölümə səbəb nə ola bilər (çox işlədilməsi, yaşa uyğun gəlməyən istismar və s.)
10. Heyvanların həddən artıq istismar edilməsi əlavə yemlə və istirahətlə bərpa edilməli idi?

Zəhərlənmə ilə əlaqədar xəstəliklərin tədqiqinə aid suallar:

1. Heyvanların xəstəliyinin, yaxud ölümünü səbəbi zəhərlənmədirmi?
2. Əgər xəstəlik və ölüm zəhərlənmədən baş veribsə hansı zəhərdən baş verə bilər?
3. Zəhərli maddə orqanizmə hansı yolla daxil ola bilər (yemlə, su ilə, müalicə vaxtı və s.)?
4. Heyvanın zəhərlənmə nəticəsində ölümündən nə qədər vaxt keçmişdir?
5. Jəsəd yarılarkən daxili orqanlarda nəzərə çarpan əlamətlər zəhərlənmə əlamətlərinə uyğundurmu, əgər belədirsə, onlar hansı zəhərin tə'sir üçün xarakterikdir?
6. Heyvanların zəhərlənməsi müalicə-profilaktiki, dezinfeksiya, aqrotexniki və s. tədbirlərin həyata keçirilməsindənmi baş vermişdir, əgər belədirsə, bu tədbirləri başqa maddələr və üsullarla aparmaq olmazdımı?
7. Müxtəlif dərmanların, dezinfeksiya maddələrinin, mineral gübrələrin və digər zəhərli maddələrin daşınması, saxlanması, buraxılması və istifadəsində zəhərlənməyə şərait yaradan pozuntular olmuşdurmu (eyni qab, yaxud maşında yem və zəhərli maddə daşınması, anbarda onların bir yerdə saxlanması və s.)?
8. Zəhərlənmə keyfiyyətsiz yemlərlə yemlənmədən baş verə bilərmi?
9. Zəhərlənmə pis zərərsizləşdirilmiş sənaye tullantıları ilə yemlənmədən ola bilərmi, əgər belədirsə, onlar hansılardır (pambıq, üzüm və s.)?
10. Yem qalıqlarının, yemlərə qatılan maddələrin, suyun kompleks laborator müayinəsinin nəticələri neçə olmuşdur (kimyəvi, toksikoloji, botaniki, bakterioloji, bioloji və s.)?

Fiziki tə`sirlərdən baş verən xəstəlik və ölümün tədqiqi (müxtəlif zədələnmələr, boğulma, yanma, donma, elektrik xəsarəti və s.) aid suallar:

1. Heyvanın bədənində zədələnmə varsa onun xarakterik xüsusiyyəti hansıdır (növü, forması, ölçüsü, hansı nahiyədir)?
2. Zədə heyvan diri olarkən, yaxud öldükdən sonra baş verib?
3. Zədə hansı növ alətlə edilib (küt, iti, batan və s.)?
4. Heyvanın ölümü aldığı zərbədən olmuşdur?
5. Ölüm zədə aldıqdan nə qədər vaxt keçdikdən sonra baş verib?
6. Heyvanın bədənində nəzərə çarpan zədələnmənin ağırlıq dərəcəsi neçədir, təhlükəlidir, nəticəsi neçə ola bilər (işləməyə yararlığı və məhsuldarlığı itirməsi və s.)?
7. Heyvanın bədənində aşkar edilən zədələnmə heyvanların özləri tərəfindən edilə bilərmi?
8. Zədə almış heyvana vaxtında baytarlıq yardımı edilmişdirmi, edilmiş olsaydı ölümün qarşısı alınmışdı?
9. Zədə almış heyvan öz dəyərini itirmişdirmi, çıxdaş ola bilərmi?
10. Vurulan zərbələr çoxdursa, onların ardıcılığı neçə olmuşdur?
11. Ölüm nəqliyyat vasitəsilə olub, belədirsə hansı nəqliyyatla və onun hansı hissəsilə olub?
12. Zədələnmə odlu, yaxud soyuq silahla yetirilib?
13. Heyvan boğulmadan və yaxud başqa səbəblərdən ölmüşdür (ip, zəncir və s.)?
14. Əgər zeyvana ip və s. öldəndən sonra bağlanıbsa, onda ölümün səbəbi nə olmuşdur?
15. İplə (zəncirlə) boğulma zamanı boyunda əmələ gələn xarakterik boğulma izinin (ləkəsinin) xarakteri neçədir?
16. Boğulma tənəffüs yolunun yad jisimlə tıxanmasından baş verib, belədirsə, o, nədir?
17. Heyvanın ölümü suda boğulma nəticəsindəmi olub?
18. Heyvan öldükdən sonra suya atılıb ki?
19. Suda boğulmaya zədə və yaxud müəyyən xəstəliklər səbəb ola bilərmi?
20. Jəsəd suda təxminən nə qədər qalıbdır?
21. Ölüm tüstüdən boğulma nəticəsindəmi olub?
22. Ölüm yanıq nəticəsindəmi, yaxud başqa səbəblərdənmi olub?

23. Yanıq nədən əmələ gəlib (oddan, qaynar mayedən və s.) onun dərjəsini müəyyən etməli?
24. Jəsəddə yanıqdan əlavə başqa xarici tə`sirlər varmı və onlar ölümə səbəb ola bilərdimi?
25. Ölüm donmadanmı olub, əgər belədirsə, donmanın dərjələrini müəyyən etməli.
26. Ölüm elektrik xəsarətindən olmuşdur, xəsarət bədənin hansı hissəsinə dəymişdir?
27. Zədə alan heyvan elektrik xəsarəti alarkən hansı vəziyyətdə olmuşdur, elektrik naqili toxunan sahələrdə iz qalmışdırmı?

Baytarlıq işçilərinin öz vəzifə borjlarını yerinə yetirmələri ilə bağlı məsələlərin tədqiqinə aid (diaqnozun düzgün qoyulmaması, müaliyə və profilaktiki tədbirlər aparılanda heyvanların tələfatı, yardım zamanı buraxılan nöqssanlar, heyvan mənşəli yeyinti məhsullarına baytarlıq nəzarətində olan pozuntular və s.) aid suallar:

1. Heyvanın xəstəliyinə baytarlıq işçiləri tərəfindən vaxtında və düzgün diaqnoz qoyulubmu, əgər səhv olubsa, o, nədən ibarətdir?
2. Müaliyə, profilaktika və dezinfeksiya işləri düzgün aparılıbmı?
3. tətbiq ediləcn müaliyə vasitələrinin və dərmanların dozası düzgün, tə`limat əsasında işlədilib, harada qeyd edilib və hansı pozuntular olub?
4. Əgər baytar işçilərinin, müaliyədə hərəkəti düz deyilsə, neyə olmalıydı, buraxılan nöqsan nə ilə nətəijələnib və onun qarşısını almaq olardı mı?
5. Çətin doğum zamanı heyvana vaxtında və düzgün yardım edilmişdirmi?
6. Heyvanlarda bala salma olmuşdurmu, olubsa onun səbəbi nə ola bilərdi?
7. Bala salmanın qarşısını almaq üçün hansı tədbirlər görülmüşdür, görülməyibsə, nə etməli idilər?
8. Bala ölü doğulmuşdur, yaxud doğulduqdan sonra ölmüşdür?
9. Boğaz heyvanlarda rektal müayinə (boğazlığın tə`yini) aparılmışdırmı, aparılmayıbsa, nə ilə nətəijələnmişdir?
10. Qısırlığın qarşısının alınması üçün mayalanma, xüsusilə sün`i mayalanma neyə aparılmışdır, hansı baytarlıq qaydaları pozulmuşdur?
11. Heyvan mənşəli yeyinti məhsullarına (ət və ət məhsulları, süd və süd məhsulları, balıq, yumurta, bal və s.) baytarlıq zamanı hansı qanuni pozuntular olmuşdur?

Heyvan mənşəli yeyinti məhsullarının baytarlıq-sanitariya müayinəsinə aid (müxtəlif növ heyvan ətinin fərqləndirilməsi, kəsilmiş və öldükdən sonra kəsilmiş heyvanların ətinin fərqləndirilməsi, heyvan mənşəli yeyinti məhsullarının saxtalaşdırılmasının müəyyən edilməsi və s.) aid suallar:

1. Tədqiq edilən maddi mübutlar (jədək, jəmdəyin hissələri, dəri kəsiyi, tük, yun, lələk, peyin və s.) hansı növ heyvana məxsusdur?
2. Müayinə üçün göndərilən nümunə və hissəjüklərə görə heyvanın təxmini yaşını, növünü, jinsini təyin etmək.
3. Tədqiq üçün göndərilən jəsəd yaxud jəmdəyin müxtəlif hissələri eyni heyvanamı məxsusdur, belə deyilsə, həmin hissələr hansı növ heyvana məxsusdur?
4. Tədqiq edilən sub məhsullar eyni heyvanamı aiddir, əgər belə deyilsə, hansı heyvana məxsusdur?
5. Tədqiq edilən ət sağlam, xəstə yaxud ölmüş heyvana məxsusdur?
6. Tədqiq edilən heyvan mənşəli yeyinti məhsulları saxtadırmı, belədirsə, neçə edilmişdir və nədən ibarətdir?
7. Tədqiq edilən yeyinti məhsulunun növü, kateqoriyası və s. keyfiyyət göstərijiləri düzgündürmü, əgər belə deyilsə, dövlət standartında hansı pozuntulara fol verilmişdir?
8. Kəsim zamanı baytarlıq qaydalarının pozulması hallarına yol verilibmi, əgər verilibsə, hansılardır, xüsusilə bu nöqsanlar məhsulların infeksiya ilə yoluxmasına və zəhərlənməyə səbəb ola bilərdimi?
9. Baytarlıq-sanitariya qaydalarına riayət edilməsində buraxılan nöqsanlara kimlər cavabdehdir?
10. Ət və ət məhsullarının orqanoleptiki, fiziki-kimyəvi və bakterioloji östərijiyə dövlət standartına uyğundurmu?
11. Süd və süd məhsullarının orqanoleptiki keyfiyyət göstərijiyə -yağlılığı, turşuluğu və sanitariya göstərijiyə standarta uyğundurmu?
12. Balıq və balıq məhsullarının keyfiyyət göstərijiyə standarta uyğundurmu, əgər belə deyilsə, hansı pozuntular olmuşdur?
13. Bal məhsulu saxtalaşdırılmayıb ki, təbii baldırmı, əgər saxtalaşdırılıbsa, bu nədən ibarətdir?

Ümumi suallar

1. Heyvanlarda qısırlığın əsas səbəbləri nə olmuşdur (yemləmə, baxımsızlıq, xəstəliklər, hərəkətsizlik, mayalanma, müalicə və profilaktika tədbirlərinin pis aparılması, doğum şəbəsini olmaması, ginekoloji dispanzerizasiyanın,boğazlığın təyininin aparılmaması və s.)?

2. Qısırlığın qarşısını almaq üçün hansı tədbirlər və kim tərəfindən görülməli idi?
3. Yeni doğulmuş balaların çox tələf olmasının əsas səbəbləri nə olmuşdur (xəstəliklər, baxımsızlıqlar, balanın vaxtında mayalandırılmaması və s.)?
4. Körpə heyvanların xəstəliyi və ölümünün qarşısını almaq üçün hansı tədbirlər görülmüşdür və kim tərəfindən?
5. Doğulan balaların hesaba alınmaması halları olubmu? Olubsa, hansı yollarla edilib, burada cavabdeh kimlərdir?
6. Satılan və yaxud başqa təsərrüfatlara verilən heyvanlarda gizli xroniki xəstəliklər və digər nöqsanlar olmuşdurmu (vərəm, brüselyoz, travmatik perikardit, dölsüzlük, dişləyən heyvanlar və s. nöqsanlar).
7. Göstərilən nöqsanları kim bilməli idi?
8. Heyvanların damazlıq keyfiyyətləri, jinsi, yaşı, çəkisi, məhsuldarlığı, döl qabiliyyətlərində hansı saxtakarlıqlara yol verilmişdir (bunlar əsasən başqa yerlərə satış zamanı olur)?
9. Heyvanlarda yaş qrupları düzgünmü aparılmışdır?
10. Heyvanların təsərrüfatlarda müxtəlif səbəblərdən məjburiyyət qarşısında kəsilməsi və ölməsi nə dərəcədə düzgündür?
11. Məjburiyyət qarşısında kəsilən mal-qaranın mühasibat uçotu üzrə diri çəkisi enyi qrup və jinsdən dövlətə təhvil verilən heyvanların diri çəkisi ilə müqayisədə az göstərilməsi düzgündürmü?
12. Məjburi kəsilmiş heyvanların mühasibat uçotu üzrə diri çəkileri kəsim aktında göstərməlidir. Əgər göstərilməyibsə, ətin çəkisinin az göstərilməsi düzgündürmü?
13. Körpə buzovlarda ölüm faizinin çox olması nə ilə əlaqədardır, onun qarşısını almaq olardımı və burada cavabdeh şəxslər kimlərdir?

Heyvandarlıq təsərrüfatlarında baytarlıq uçotuna aid suallar:

1. Xəstə heyvanların qeydiyyatı curnalı (1 №-li forma).
2. Epizootiya əleyhinə tədbirlərin qeydiyyatı curnalı (2 №-li forma).
3. Rayonun (şəhərin) epizootik vəziyyətinin qeydiyyatı curnalı (3 №-li forma).

Quşçuluq təsərrüfatlarında baytarlıq uçotuna aid suallar:

1. Quşların diaqnostik müayinə uçotu curnalı (4 №-li forma).
2. Quşçuluq fabriklərində quşların pataloci-anatomik yayılmasının qeydiyyatı curnalı (5 №-li forma).

3. Quşçuluq təsərrüfatlarında epizootik vəziyyətin qeydiyyatı curnalı (6 №-li forma).
4. Quşlarda aparılan profilaktiki və məjburi peyvəndlərin qeydiyyatı curnalı (7 №-li forma).
5. Quşlarda aparılan müalijə işlərinin uçotu curnalı (8 №-li forma).
6. Quşçuluq təsərrüfatları kəsim sexində quş jəmdəklərinin baytar-sanitar ekspertizasının uçotu curnalı (9 №-li forma).
7. Quşçuluq təsərrüfatlarında dezinfeksiya, dezinfeksiya və deratizasiyanın uçotu curnalı (10 №-li forma).

Baytarlıq laboratoriyalarının uçotuna aid suallar:

1. Bakterioloji müayinə curnalı (12 №-li forma).
2. Virusoloji müayinə curnalı (13 №-li forma).
3. Qanın seroloji müayinəsi curnalı (14 №-li forma).
4. Hematoloji (qan) müayinə curnalı (15 №-li forma).
5. Histoloji müayinə curnalı (16 №-li forma).
6. Dəri və gön mə'mulatlari nümunələrinin qara yaraya dair müayinəsi (17 №-li forma).
7. Heyvanların parazitə xəstəliklərə dair müayinəsi curnalı (18 №-li forma).
8. Yem və başqa materialların toksiko-mikoloji müayinə curnalı (19 №-li forma).
9. Kimyəvi-toksikoloji müayinə curnalı (20 №-li forma).
10. Biokimyəvi və laborator-kliniki müayinə curnalı (21 №-li forma).
11. Balıqçılıq təsərrüfatı su hövzələrində hidrokimyəvi və toksikoloji müayinə curnalı (22 №-li forma).

Ət-süd və yeyinti nəzarət stansiyalarının uçotuna aid suallar:

1. Ət-süd və yeyinti stansiyalarında ət və yumurtanın baytarlıq-sanitariya curnalı (23 №-li forma).
2. Ət-süd və yeyinti kontrol nəzarət stansiyalarında süd və süd məhsullarının baytarlıq-sanitariya ekspertizasının uçotu curnalı (24 №-li forma).
3. Ət-süd və yeyinti nəzarət stansiyalarında bitki mənşəli yeyinti məhsullarının ekspertizası curnalı (25 №-li forma).
4. Balıq ekspertizası curnalı (26 №-li forma).

Nəqliyyat və sərhəd müəssisələrində baytarlıq işlərinin uçotuna aid suallar:

1. Nəqliyyat-baytarlıq sanitariya məntəqələrində heyvanların yoxlanılmasının qeydiyyatı curnalı (27 №-li forma).
2. Nəqliyyat baytarlıq-sanitariya məntəqələrində heyvan xammalının yoxlanılmasının qeydiyyatı curnalı (28 №-li forma).
3. Vaqon və gəmilərdə sanitar tədbirlərin qeydiyyatı curnalı (29 №-li forma).
4. Sərhəd baytarlıq nəzarəti məntəqələrinə daxil olan ixraj, idxal və tranzit heyvanların uçotu curnalı (30 №-li forma).
5. Sərhəd baytarlıq məntəqələrində idxal, ixraj edilən heyvan mənşəli məhsulların və heyvan yemlərinin yoxlanılmasının qeydiyyatı curnalı (31 №-li forma).

Heyvanların kəsimi, saxlanması, e`malı müəssisələrində və heyvan mənşəli məhsulların e`malı müəssisələrində baytarlıq tədbirlərinin uçotuna aid suallar:

1. Gön-dəri xammalı müəssisələrində gön və dəri məmulatlarının ayrılması və onlarda baytarlıq tədbirləri aparılmasının uçotu curnalı (32 №-li forma).
2. Sallaqxanalarda kəsilməli heyvanların ət və ət məhsullarının baytarlıq-sanitar ekspertizası uçotu curnalı (33 №-li forma).
3. Ət kombinatlarının heyvandarlıq bazalarında heyvanların baytarlıq müayinəsi curnalı (34 №-li forma).
4. Ət kombinatları karantin və izolyatorlarında heyvanların xəstələnməsi, tullantılar və baytarlıq tədbirlərinin qeydiyyatı curnalı (35 №-li forma).
5. Ət kombinatlarında heyvanların (quşların) ət və ət məhsullarının baytarlıq-sanitar ekspertizası curnalı (36 №-li forma).
6. Ət kombinatlarında donuz jəmdəklərinin trixinelloskopiya uçotu curnalı (37 №-li forma).
7. Ət kombinatı laboratoriyalarına müayinə üçün daxil olmuş nümunələrin qeydiyyatı curnalı (38 №-li forma).
8. Kəsiləsi heyvanların jəmdək və orqanlarının (jəsədlərin) bakteriloci müayinəsinin qeydiyyatı curnalı (39 №-li forma).
9. Kolbasa və kulinariya məlumatları, hissə verilmiş məhsullar, yarımfabrikatlar, yem ununun bakterioloji müayinəsinin qeydiyyatı curnalı (40 №-li forma).

10. Sterilizasiyadan sonra konservlərin bakterioloji müayinəsinin qeydiyyatı curanlı (41 №-li forma).
11. Ətin təzəliyinin müayinəsinin qeydiyyatı curnalı (43 №-li forma).
12. Heyvanların təsərrüfatdan çıxmasına dair (100 №-li forma).

NƏTİCƏ

Mühazirənin əvvəlində ekoloji cinayətlərin bəşəriyyət tarixi üçün nə qədər ictimai təhlükəli xarakter daşdığını biz qeyd etdik. Bu cinayətlərin istintaqında ekoloji ekspertizanın rolunu da ətraflı və əsaslandırılmış surətdə qeyd etdik.

Ümumiyyətlə, mühazirəyə nəticəni hər bir sual tərəfində ayrıda qeyd etmək daha məqsədə uyğun hesab edirdim.

Birinci sualda - ekoloji ekspertizaya materialların və nümunələrin hazırlanması ilə əlaqədar müxtəlif tədqiqatlar və şəraitlər üçün nəzərdə tutulur. Bu sual sututularının, havanın və torpağın çirkləndirilməsi ilə əlaqədar ekspertiza nöqtəyi-nəzərdən müayinəsinin keçirilməsi və ən başlıcası isə tədqiqatdan asılı olaraq nümunələrin götürülməsindən bəhs edir.

Çox hallarda ekoloji cinayətlərin nəticəsində təbiətin faunasına və florasına külli miqdarda ziyan vurulur.

Belə hallarda heyvanların, balıqların və bitkilərin nümunələrinin götürülməsinə ehtiyac duyulur. Mühazirədə ekoloji ekspertiza ilə əlaqədar nümunəsi götürülən obyektin növündən asılı nümunələrin götürülməsinin taktiki qaydaları haqqında ətraflı göstərilmişdir. Bundan başqa ekoloji ekspertizanın keçirilməsində lazım olan sənədlərdən danışılır.

Ekoloji ekspertizanın vəzifələri və həmin ekspertizada həll olunması tələb olunan məsələlərdən söhbət gedir. Bu sualda ekoloji ekspertizanın cinayətin açılmasında və istintaqında mövcud imkanları aydın şərh edilmişdir.

İkinci sualda ekoloji cinayətlərin istintaqında təyin olunan kompleks başqa növ ekspertizalardan və onların vəzifələri ətraflı şərh olunur.

Üçüncü sualda bioloji ekspertizalar haqqında məlumatlar şərh olunur.

Hörmətli müdavimlər, cinayətin açılmasında və istintaqında ekoloji və bioloji ekspertizaların əhəmiyyətindən danışıldı.

Bu mövzunu tam mənimsəmək üçün nəzərdə tutulmuş ədəbiyyatlardan maksimum dərindən öyrənmək lazımdır.